

Бүгү чурттарның пролетарийлери. каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелинин органы

№ 37 (11835)

1982 чылдың февраль 13, суббота

1925 чылда
үндөөлөттүгөн

Өртүз 3 көп.

СОВЕТТЕРНИН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

Республикада мал кыштаглаашкыны эрткен кыштын бо үезинге бодаарга, черле чүгээр деп чугаалап болур. Бо болза мал кыштаглаашкынынга белеткелдерин эрзинчилерин кыггары-биле чер-черге баш удур багай эвес чорутканын болгаш «Алдан-Маалыр», «Саян» совхозтарын малчына-рының эгелээшкенин республиканың мал ажил-дакчыларын калбаа-биле деткээнинден мал кыштаглаашкыны ажил-агыйларын элээн органи-застиг киргениниң болгаш амга чедир ону багай эвес чорудуп келгениниң түнели болган.

Нинтинин малының хүр болгаш менди кыш ажа-рын, мал ажилының продуктулуун кудулатпазын хандырар дээр партия, ажил-агый органы-биле кады республиканын чер-чер Советтери чогуур ажилдарын чорудуп келген болгаш чорудуп-даа турар. Районнар, көдээ Советтер болгаш оларның күүскомнары мал кыштаглаашкынын байдалын доктаамал кичээнге тургузуп, оларның хей нуруузу бо чугула кампанияны билдирг, оператив-тиг удуртуп турар.

Чөөн-Хемчик районун Алдан-Маалыр көдээ Со-вединиң күүсому бо айтыргыже үргүлчү кичээн-гей салып, күүсому, доктаамал комиссиялар хура-ларынга сайгарып көрүп турар. Совхозтун брига-даларында болгаш фермаларында депутаттар бөлүктери болгаш постулары хыналдаларын чорудуп, илерээн четпестерин дораан чайлаарын чедип ап турар. Бай-Тайга районун Шуй, Мөнгүн-Тайганың Каргы, Би-Хеминиң Өкө, Тожунун Азас, Каа-Хем-нин Ильянка, Тес-Хеминиң О. Шынаа болгаш өске-даа көдээ Советтер, оларның күүскомнары мал кыштаглаашкынын доктаамал хайгааралга туруп, фермаларга, кыштагларга күүсому кежигүнерин, активчилерин, суурларда организацияларын, агит-квартираларын быжыгалап, оларны дамчытыр малчынарын ажил-ижиңге, амьдырал-чуртталга-зынга боттуг дузаны чедирип турар.

Моон-биле чергелештир чамдык көдээ Советтер мал кыштаглаашкыны эки-ле ханылап кирбей, ажил-агый удуртукчуларын болгаш специа-листтерден негелдени кошканды, кыштаглаашкында, малчынарын амьдырал байдалында бар болуп турар четпестерин чайлаарын дээр шийтирилг кемчеглерин албайн турарын шынгы демгелээр херек. Элгес көдээ Совединиң күүсому совхозтун фермазында күш-ажылдын чуруму кошкы, каяка-лар өдө ашаттырмай, мал чөми эвээжээр турда-ла, оларны эдер дээр чогуур кемчеглер албайн турган. Барын-Хемчиктин Ак көдээ Соведи кодан-нарда мал чөмнери каап бээр савалар чогундап, ол төтөгелтенип турда, районун улусчу контролю наажаа чедир херекке албайн келген. «Кызыл түк» совхозтун хаан фермазында ажаалда-кем-чегилге ажилдарын хол-биле кылып турар, чамдык дериг-херекселдер урелген, а Бурен-Аксы көдээ Со-вет, оон күүсому, доктаамал комиссиялары ол бү-гүнү эскербей эрттирген.

Малчынарын амьдырал-чуртталга байдалын экижирдене, садыг, эмгелге болгаш культура та-лазы-биле хандырлаганын организациялар турарында четпестер эвээш эвес болуп турар. «Хадын» совхоз-тун Суглуг-Хемде хойжуларын амьдырал хан-дырылганы дыка багай. Оларга автомагазин, эмчи-лер, харын-даа совхозтун, Суглуг-Хем көдээ Совет күүсомунон удуртукчулары безин ховар кедир. Олар кино, концертти ай-айлы көрбей турар. Каа-Хем районда Мерген сүт-бараан фермазында чунар-бажын ажилдаарын турар. Ол дугайында парлалга шүгүмчүлөктөн кирезинде, Бояровка кө-дээ Советтин күүсому кандыг-даа кемчег албайн турар.

Мал кыштаглаашкынын байдалында болгаш малчынарын амьдырал-хандырлаганында үстү-нде демгелээни ышкаш четпестер болгаш чедир кылдынып турар чүүлдер, кичи тоомча чок эр-тирер арга чок амьдыралчы чугула айтыргылар өске-даа черлерде хей болуп турар. Бо бүгү дээр-ге улус депутаттарын Советтеринин, оларның күүс-комнарын дорт харылаар ажил-агыйлар. Кыш-таглаашкында үүрмек айтыргылар азы четпестер-чок. Бичангаш оларны чер-чер Советтери шалып-кын болгаш билдирг шийтирилээр ужурулуг.

Кыштаглаашкын шалыпчы фронт болуп үргү-чүлөвишаан. Ол моон сонгаар харын улам шы-гыраар. Мал чөмненин курлавырлары эвээжээр, мал төлү улам көвүдээр, арган-дорган малдарын саны нежемир. Час дүжүп, өл-шүк, хат-когурум болуру-биле холбаштыр малга азыглар тыгын бол-лур. Харын-даа кыштаглаашкынын ол үезинде малдын хей чидиргелерин болуп турарын муру-ну чылдарын түнелдерин көргүзүп турар.

Мал кыштаглаашкынын аркан үези ону органи-застиг эртирер, тодаргай удуртуп талазы-биле көдээ болгаш район Советтеринин ролун болгаш харымсалгазын улам бедирин негеп турар. Моон ужурунда Совет бүрүзү активтеринин, депутатта-рынның, доктаамал комиссияларын, депутаттар бөлүктөрүн болгаш постуларын база шөфин организацияларын күжүн бо чугула кампанияже улам сырый мөөнээр ужурулуг. Фермаларда, бри-гадааларда депутаттар бөлүктери, доктаамал ком-иссиялар үргүлчү ажилдаан, улусчу контролдер-дар биле кады рейдлерин кылган турары, олар-нын түнелдерин күүсомуга сайгарып, илерээн четпестерин дораан чайлаарын чедип алыр кыш-таглаашкыны организация эртинеринин магады-алы болурун барымдаалар херек.

ССРЭ-НИН 60 ЧЫЛЫН ТӨЛЕПТИГ УТКУУР

«Шын» солунун Күш-ажылчы алдар туугун бөгүн Улуг-Хем районун «Найрал» совхозунун Урбунде Бел бригаданын хойжуу Дагба-Лама Тырын-оолдун ажил-ишчи челишкенине-ринге тураскаадып кө-дүргөн. Ол төрүүр 281 хоюндан 276 хураган-ны бо хүннерге чедир алган. Малдын чаш төлүүнү күш-шылды эки, онча-менди өзүп-доругуп турар.

Малчынын кода-нында хой оолдаш-кыны уламчылап ту-рар.

УЗУН ОРУКТА

Чолаачы Н. И. Кудряшев Шуурмак лесничествовун шалыпчы ишчин. Онугу беш чылдың панын ол челиш-кинин күсеткен, 1981 чылда база эки көргүзүлгөргө бо-ган. Чолаачы январьда, фев-ральда баштайгы он хо-ноунда шалыпчы темпизин көпкөткөдөн.

Узун орук чүк автомаш-назын чолаачыга кап-дыг бергелери таварыштыр-бас дээр. Ол ону ажил эртин чачкылап. Н. И. Кудряшев экилээ техниказынга кам-палгалыг, эң-өргүтө биче соткилгит. Шалыпчы ишчи 1982 чылда алган социалис-тиг хүдээлгезин хуусаа бе-тинде ажыр күсөдир сору-га-биле ажилдап турар.

Т. КУПЛА.
Тес-Хем район.

Шээр мал бригадаларында төрүүр хойун чартын ке-лишкен хойу оолдашкан. Ху-рагалары шунту камгалат-тылган, эки өтүп турар. Мон-гун Шунпан, Монгун Опа-най, Ховалыг Сандан дээр ишкан хойжулар надаргай малын 100 бажыга олаш-тыр 81-90 чедир хүдээл-гезин камгалат алганнар. Алдарда камгалатчылар чет-леттиген, малдын чаш төлү бүрүн камгалат, өстүрер ха-рымсалгалыг ажилга ботта-рының үдүп кирип, мал-чынарга улут дузаны чеди-рип турарлар.

Сөөгөдө-дулукчу болгаш сүт сөөртүр бир машина-ны сөптөстөни кылып турганы-биле дээр мал коданларын сүт-биле хандырарынга элээн бергездешкилер турган. Ам оларын кайгы-даа ажилдай берген, сүтүн малчынарга үзүктөл чок чедирип турар.

Дарый шийтирилээр негес-тиги турар бир айтыргы болза, чаш хурагаларга чиртир сула-биле төрүүр хой колапалар чедир кылдыр хандырар. Амгы үдө элээн кам малчынарга сула үзү-төлип турарын ааа чорааш көрдүсө.

Мал ажилының тускай эр-темилерин чаш мал аарыг-ларынга удур профилактика-ны чорудары-биле баш буру-гаар сыгырткышкынарын кылып, төрүтүгөн хураган-ларын удурула лангалап, ду-наалары кыштаглаашкында өскө-даа ажилдары башкар-былаан, коданларын үргүчү кезип чоруп турар.

Совхозтун ажил-ишчилери бо чылым төрүүр чүс-малга олаштыр 90 алай, хураган-ны, 85 бызаа, кулунуш алыр сорулга салган. Ону мана-ла күсөдир, кыштаглааш-кыны хүр эрттирер дээр бо хүннерде кызылмай ажил-дар турарлар.

Х.-К. МОНГУШ.

САГЫШ ООЖУРГАП ОЛУРБАЙН...

Чөөн-Хемчик районун Кара Марке аттыг совхозу-нун мал ажилдыгылар 60 чылын 200 тонна ээтин, 150 тонна сүтү болгаш 22 тонна дүктү күрүнеге са-лар планын. А бирги кварталда ээтин 35 тоннаны, сүтү 33 тоннаны садыр ужурулуг.

Бо бөдөн эвес сорулганын челишкенин күсөдээр бир-ле дугайында мал кыш-таглаашкынын организация, эки эртинеринден мол ха-маарыны билдирг. Бичан-гаш амгы үдө хей күшү олче салып турар. Муруну кылдарымынга деңгээрге, кыштаглаашкынын нини байдалы эки. Хар чуга, соок база-ла хирезинде.

Ынчалзажок совхозтун удуртулагы, тускай эрте-милер болгаш малчынар аяаа сагыш оожургап олур-байн, малдын кышкы ажаал-да-кемчегилгезинче, суггары-лашкыны кичээнге кампа-лайн келген. Бөдүүн чөм-нени курлавыр ам-даа хей. Оон калында, совхозтун ма-ханизаттыгын эвөөзү Ар-Чыраадын хыргымын бе-леткээрин уламчылап турар. Ун азево (удуртукчуу) Х. Монгуш 187 тонна мал че-ми белеткени, оон 120 тон-наны совхозтун фермазында сөөртүп ишеп алган. Хыргы-мын кезип, пресестер тала-зы-биле бердиген даалганы бо айда бүрүп күсөдир бол-гаш оон сөөртүлгезин кыска хуусаада доозар сорулга сал-дыган.

Бөдүүн чөмнени малга чугула болбазыларын, минер-алеметтер-биле холуп бери-п — кыштаглаашкында ол погелдештир бирээш. Ын-чалгаш хыргымын сов-хозтун сүт-бараан фермазын-да машинага хандыктып, ча-дып ап турар.

Г. Ч. ШИРШИН-БИЛЕ УЖУРАЖЫШКЫН

ССРЭ-ниң Дээди Соведи-ниң депутаты, СЭКП Тыва обкомунун бирги секретари Г. Ч. Ширшин-биле «Сүт-Хал» совхозтун ажил-ишчи-лери Чөөн-Хемчик районун Сут-Аксы, Хер-Тайга суу-ларында февраль 10-14-де ужурашкан. СЭКП-ниң XXVI съездинин шийтирилери боттандырып турарынын, он бирги беш чылдын бирги чы-лында Тыванын улус ажил-агый болгаш культура көг-жүдөлинин түнелдеринин дугайы, ССРЭ-ниң 60 чыл оюнга уктуктур республи-канын ажилы чоннары-нын бедик көдүрүлүкчү-нүпүн дугайын эш Г. Ч. Ширшин ужуражышкыны үе-нинде чугаалап берген.

Совхозтун ажил-ишчилери-ниң мурунда турар сорулга-ларга, алганын мал кыш-таглаашкынын хүр чагай эр-тирерин, часыг хою акы-лаа белеткелдин, совхоз бодурулгезинин ажилын бедиринин сорулгазынга ол тодаргай дөстөдөн. Со-нал болгаш культура көг-жүдөлинин айтыргыларынче болгаш элээн чоннарын, ажилдарын идея-полити-

тиг, мөзү-шыннар ижкөндө-гезин экижирдене кичээн-гейин угулалдыган. Сут-Аксыга ужуражыш-кына «Сүт-Хал» совхозта парток секретары Ч. Д. Монгуш, Сут-Хал эмгелгези-ниң кол эмчиси О. Ш. Ондар, совхозтун электорсары Б. Т. Сат, «Сүт-Хал» совхоз-тун директору К. К. Куулар чүе чугаалаарын. Хер-Тай-га болгаш ужуражышкына-га Ишкын көдээ Совединиң күүсомунон даргазы Д. С. Төдөш, совхозтун Ишкын сабырымын хойжуу Ч. К. Монгуш, ол-да сабырын-мы мал эмчиси А. Т. Монгуш, ортукмук школанын директору Д. Ч. Ооржак чүе чугаа-лаарын.

Ужуражышкына чүе чугаалаан эштер он бирги беш чылдын ийги чылымда совхозтун ажилы чоннары алган социалистг хүдээл-гезин калчаар күсөдир тур-а-нын дугайын чугаалаан болгаш ажил-агый кол-лективин мурунда салды-ган сорулгазын челиш-кенин күсөдир дээр бүгү күштерин олар бээр дээрин бүүрөткенер.

БЕШ ЧЫЛДЫН ШАЛЫПЧЫЛАРЫ

Тес-Хем районда «Кызыгаар» совхозтун хоочун хойжу-ларынын бирээни С. Саян он бирги беш чылдың баштай-гы чылында бедик көргүзүлгөргө чедип ап, төрүүр 100 хойдан 121 хураганын онча-менди камгалат алган.

Шак ыныг күш-ажылчы челишкенин дээр база мал ажилында үр чылдарда үр-түнелдиг ажилдап келгени дээр Суван Соисуневич Саян чоңта чаз Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунун Хүндүлел бикин-биле шаңнаткан.

Ол-ла совхозтун малчыны Алексей Шимет районун анык малчынарын аразында социалистг чарыкша эки түнелдерин болуп, төрүүр 100 хойдан 106 хураган-ны доруктурган. Анык малчын 1982 чылда база эки көргүзүлгөргө эгелээн. Оон надарган хоюнун бары шуп-тузу оолдашкан. Оон чакгыс-ааа хураган чидиргит чок.

В. ЧАДАМБАНЫН фотолары.

СЕМИНАР-ХУРАЛ

Эрзин районун төвүгө партия-ажыл-агый актив-нин семинар-хуралы болуп эртин. Ааа совхозтар ди-ректорлары, партокмун сек-ретары, ажилчы комитеттер даргалары, ажил-агыйларын пол специалис-тер, албан организация чөмненин партия организа-цияларын секретарылары олурткан.

СЭКП ТК-ның ноябрь (1981 ч.) Пленумунун ший-тирилген партия, совет, ажил-агый органын кам-чаар күсөдир турарынын дугайында алектелди СЭКП обкомунун партия-орга-низасти ажилдар калдынын эртелектин В. П. Суров кылган.

Февраль 19-та эртер по-литикунун темасы «Чонун хууда ажил-агыйн хөгжү-дөр». Бо темага холбаштыр «Чонун аш-чөм-биле хан-дырар дугайында» деп лек-цияны СЭКП райкомунун пропаганда болгаш агитация калдынын эртелектин Д. К. Натсан номчав.

Бистиг көр.

Хуннуң медээлери

Бедик темп

Кызыл районун «Шам-балыг» совхозунун меха-низаторлары 1982 чылдың часын хову ажилдарынга белеткелди шалыпкын темп-биле чорудуп турар. Септелде кирген 46 тра-кторун 32-и септелден үнгөн, 60 хүннерде белет-кин шүтүмүндө. Тараа кес-тирер СКД-5 деп марса-лыг 45 комбайнын 21-и септеттиген. 49 көдөз ажилтай машинанын часын хову ажилдарынга беден. Артык техникамы февраль 25-ке чедир сеп-теп хоозарын совхозтун механизаторлары хүдөө-гөн. Септелде ажилдап ту-рар механизаторларын аразында социалистг чар-ыштын мурунку өкүрүн Ч. Куулар, Б. Чолаа, А. Ондар, Х. Куулар, В. Ал-дын-Херел баштап турар-лар. Устүдө мурунчалар хүн нормалын доктаамал 110-лап 120 хуу күтөдир турар.

Д. ДОКУЛ-ООЛ.

Уени мурнаан

Гуа-сария Пашенкоун күш-ажылчы буурууге ка-лелдеринде — 1982 чылдын май. А оң чактыг бригадала ажилдап турар аштери Татьяна Трунева биле Ольга Жилинская олар база-ла уени мурнап турарлар. Олар кайгы-даа бо чылдын март айын үзүгө кириштер ажил-дап турар. Устүдө мур-накчылар чугаа уени мур-нап турары-биле эвес, аш-пынарыг, бедик бүүрүк-чүлүг ажилы-биле максат-дыг. Оларын күш-ажылчы адрес: Кызылдын лаа-рында фабриказынын Хон-Аксина салгыры.

В. КУУЛАР.

Планда ажыр

Тес-Хем районун «Чо-лур» совхозунун Ха-раал-Тей сүт-бараан фер-мазын комсомолчу-ани-дар коллектив эртен ажил-агый чылында бү-дүрүлгезин эки көргүзүлгөргө дээр БЫКС обкомунун шийтир ажилы-биле шаңнаткан. Ишкелде то-дентиг болган коллектив сүт бүүдүрерин анык-ла планын хуусаада эрте күсөдир, күрүнеге 10 тонна сүт дугайында планын — 12 тонна кыз-дыр боттандырган.

Бистиг көр.

Сакманчылап

Каа-Хем районда «Ле-ничин орук» совхозтун Саргал болгаш Хайрамын-ны кыштагаларында хой оолдашкыны кидин ту-дук. Лама Монгелдин ко-данында 160 хой төрөп, 162 хураган чөмнө алын-ган. Хойжуну дуулааган-ам Алексей Ооржак кызы-мак ажилдап, мактадып турар.

База ол ишкан Бадмыр-оол Бадандин коданында 127 хой оолдап. Комсо-молчу Марина Бадан мыда ийн дугаар чыл сакманчы-лап, бо хой оолдашкыны-нын үезинде чөк хура-ганын доруктур өстүргөн, уагу хойжуга хүдээни бээр деп социалистг кү-дээлгезин алган. Анык сакманчыны ажааган ху-рагалары ан 70 ашкан.

А. ХОМУШКУ.

Финтерден МЕДЭЭЛЕР

ЧУГУЛА ШИИПРИЛЕР

ПНОМПЕНЬ. Кампунг Улус Республиканың Нап-лоу хурамын сессияз бо-дунун ажилып доокан. Эр-кен чылдың түнелдерин сессияда үндүрер болган 1982 чылда куртук соци-ал-экономиктиг хөгжүдөл-гөргөндө, Напсалаан хурамын, Курне Чөвүлели-ниң, суд болгаш про-кура тура органынын органи-застиг тургузуун болгаш ажил-чорудулганы сайгар-гайдырылгези угулган элээн кам хойжуларын сессия база хүдээп алган.

Улусчу эрге-чакырганын чылдарында куртка чедип алдыган эри түнелдер Со-вет Эвелезиниң, Вьетнамын, Лаостун болгаш аны-дуума социалистг өскө-даа чурттар-нын дөнтүг дугааламчы-лаа сырый холбашкы эки. Кампунгын Напсалаан ху-рамын даргазы Чоа Сим сессиянын түнел хурамына олаап демгелээш.

байдалга хамаарыштыр ды-нады кылган. АКШ-тын кур-департаментазын талээк-чын ол хоорайда байдалга хамаарыштыр мөге медээлер-ин негестерке болгаш Си-риянын иштин херектерине холгаарлап киргизип ора-далган.

«Мусулманчы алымчылар» дээр челистг дээрбечилер-ниң чакырган боо-чөпкөс-терин, чакыт бачынарын иле-редир талазы-биле чогуур кемчеглерин Сириянын эрге-чакыргалары херек кырында чоруткан турган. Ол кемчег-лери боттандырган үдө чүс анык боолары хавырган болгаш суд истелгезинден чакынган элээн кам дээр-бечилерин тудуу хорудуу-ган.

БЫЖЫГ ТАМЫНЫН ЭРГЕ-АЖЫНГА

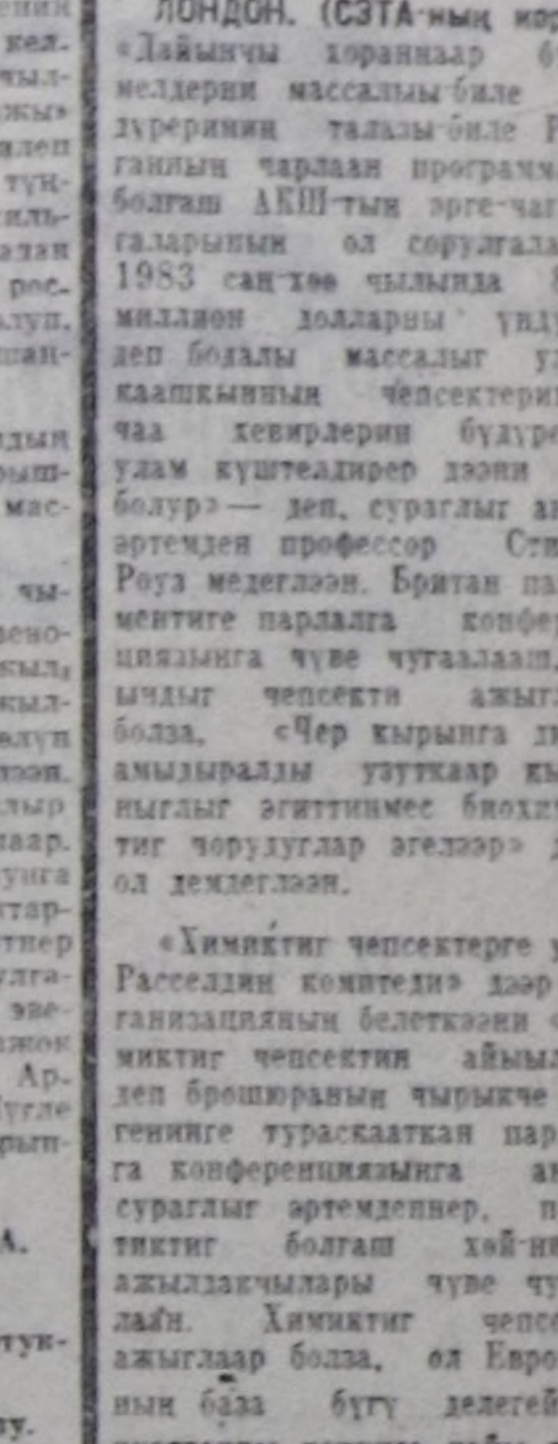
НЬО-ПОРК. Боо-чөпкөс-терин сооксаал чонга эдере бу-дурп турары бүгү делегейге шыгым сагын дүвүрөт-кенин боттандырган деп, КНО-нун Чингиз секретари Х. Перес де Куулар медээлэ-ди. Килилерин, массалык-биле хуулаарынын чөмөзү күрү-лери, холугу ижкөз бар турда, ол чөмөзү ижкөз тө-төгөтүгү удуз ажилдагы-мыс дээрине бүүрүл бол-дунмас деп, ол демгелээш.

ТУРЦИЯДА СУД
ЧОРУДУЛГАЗЫ

СТАМБУЛ. Чуртук ажил-чакырганын революстг профсоюздеринин конфед-ерациянын удуртулагында 32 делегациянын болгаш а-ныктыгын ишкэр суу чо-гуулаамында катан элэ-эн. Оларын мурунгу ша-жылап «үрер кылдыр шийде-риг прокурор-мөзө».

(СЭТА).

2-ги арын © 1982 ч. © февраль 13

СОЦИАЛИЗМ ЧУРТТАРЫНДА

Чал хорая бүтүмөлү АКИШ-тын деңсөөлөрүнө туура келүүнү камсыз кылуу үчүн чараларды көрүүдө.

Чал хорая бүтүмөлү АКИШ-тын деңсөөлөрүнө туура келүүнү камсыз кылуу үчүн чараларды көрүүдө.

МАРН ТК-НЫҢ ПЛЕНУМУ

Брошюарын аяторлаары
Европада химиктик дайын-
кааныг саалдарыг болуу-
рчарт мөдөргө билип турар
раглыг британ амчилар,
минтер, биялдоотар — Пе-
гоннуу амгы белеккелдерин
«самгалал хаайрлыг»,
дворге СССР-ни хөдөл-
кениринге «харын» бо-
доп Вапхитоннуу хоолун
дыталаарыны мөнгөн дэ-
ту-бүлө алердин көргүсү
Совет Эмилди химиктик
сектерия бүдүрөр, мөөни
байтык, катышкап Штат-
ынц ат салып күшүг бол-
рарынга барык 50 түл не-
тигини «Дайында харык-
рар, хоринаар болгаш өс-
лал ол чыккетижг галтар
болгаш бихерологиятуу чеп-
херекселерин амынлар
хорутуу дуйагында» Жөнө-
протжолугуна эң бир дуга
ат салганынанын бирини
дуга болуу хаматтарын

Чың шүлүк

ХУНДУЛЕЛ

Каш үлөсүн эртин келген,
Надым бергелерин тийлеп
Бууруз баштыг
Кыргындарып
Буяныг оруу хундүлелде.

ЧАГЫГ

Ак-бууруз иредерден
Анык ескенге чыгып:
«Арга-дарыга хандыкпаар,
Аас-малды үндүрбөй!»
Аас-кежини чедип аарда
Ала-иң созуу дымна,
Буяныг кылырдында
Бурунгулар созуу дымна,
«Недирерин бузубаар!»

Аас-төдөрлөп өстүргөн,
Аныктарып йөрөп
Ачы-буяныг кыргындарып
Ала-иң ышкыш хундүлелде!
Анык кылырдында алдарып,
Алдын эртенге дендерин,
Ажы-ишке келсе кийи
Амыралдык таражы боор.

Тенек болуп тоюаарып — деп,
Чаагы сактап-биле
Чаагып кыргындар берип
чоралы.
Сезен харым харлаа-даа
Сетип-салып анык
болуп —
Уруларым бүтүдө
Угаан-сарым чыгып берим.

Седип-оол ТАНОВ.

АЛТАЙ УЛУСТУН ТЫВЫЗЫКТАРЫ

1. Ийн кыстын чымы чыгып,
Ийн оолдуу чымы чоол,
Ийн кыс чыгып,
Ийн оол чыгып.

Ийн оол ийн кысты тудар
дөш
Чугура-чугура чөткөп,
Суга-суга ала-да чөткөп.

(Бажымы эр-херекселде).
2. Тайга үтөс түрбөс
Алдым,
Далган берс чымы адым,
Өзөп кире өзбөс адым,
Өзөп берс чымы адым.

(Бажымы эр-херекселде).
3. Хар алдында
Хайлыг чымын чыдыр,
Чер алдында

Чегерилг чымын чыдыр,
(Бажымы эр-херекселде).
4. Элек бе дөргө
Элек бе дөргө
Койгун бе дөргө
Койгун бе дөргө
Кожу куула деп энес.

(Бажымы эр-херекселде).
5. Ай-Хаалын огуу
Адым чымын бөртүгү.
Хун-Хаалын огуу
Хуму чымын бөртүгү.
(Бажымы үнүтө).
6. Боту тымын чок
хирезинде

Борбайтыр шагар.
(Бажымы үнүтө).
Очулдуран Д. ОНДАР.

УРАН ЧУУЛДУН НЕПТЕРЕДИКЧИЛЕРИ

Баш-Хем районунун «Совет Тыва» союзтун аймагындагы ортуунага тайла-быр-массалык аялдарына чорударына, уран чуулду созулдуруп, непередикчилерге Сут-Бажы ортукам шко-лазын башкылары угуу күш болу берген. Башкыларын бот-тымын уран чуул коллек-тивин суурун агитаторлар аразынын уран чуул көрүдө-веринге киржиринден атыла, оң чуртакты чогуна, со-лоо бүдүрүлгезинин тус-тус аялдарынын аял-ишчиле-ринге концерттерин бо-ла көр-көсөп турар.

Башкылар коллективинин литература-музыкалык компо-зициянын, орус болган ты-ва тылдарга күөсөткен ыраарын, ойлаан таңыларын көрүкчү-лөр аажок созулдуруп. Олар кожоюнда «Бурганга» со-лоотун төвү — Бурен-Хем суу-га болган Мергенниң аял-ишчилеринге аалап барып,

уран мергежилди созулду-рун. Ам Бажы районунун «Тилекеге» болган «Х Улуг хуула» союзтарынын төтө-ринге барып концерт көрү-лөринге бот-тымын артист башкылар ык бөткөсөн бер-ген.

Башкылар коллективинге бот-тымын уран чуулду непередикчилерге, оңе оларын хандыкшыдырына школазын өрөдиге эргелектиң А. Б. Кара-оол улуз ролдуу болуп, бо талазы-биле хуула үлө-гөр чижэон көргүзүп турары өөрүнчү. Үжөн хире чыл баш-кы стажын болган бот-ты-мын уран чуул бөлүмү-ринин аялыныга база ол хире үнүн дүргүзүлө киржи кел-ген хоочун башкы Сулак На-чыновна Лага концерттерге бөткөкчөрдө болган көрү-дөрдө чөдө чыда калыс, кезээде эң ишенейлиг кир-жир. Ол — оон амыралдык чарылас кезээ апарган. Моон алган көргө, Сут-Бажы ор-

тукам школазын башкы-ларынын тускай башкы мер-гежилери бот-тымын уран чуул-биле быжыг өнөлдөп аларган-дыр. Олар — пропан-дистер, агитаторлар, уран чуулдуң непередикчилери-дир.

Совет Социалист Респу-бликалар Эвилелинин тургус-тунган хунуңден бээр 60 чы-лын төлөткөп угууру дээр олар амдан эгелөөш уран чуул көрүдөжилдиң угуу болган со-лун программанын көргүзө-ринге бөткөсөн турарлар. Коммунист тургузушкунга чуртун өндүрүлүт чедиш-кинерин, хой националдык совет улустарын, бузулбас найралы олар көргүзүп, ал-ган бөдөрлөдөр.

С. КЫЗЫЛ-ООЛ.

ЧУРУНТА: башкы С. Н. Ла-га «Кожай биле Торталыг» деп ырыны ырап тур; үдөгөдө А. Лопсан.
В. ЧАДАМБАНЫН ФОТОЗУ.

Б. ООРЖАНТЫН «Орта Саянда Чырык-Хөл» деп чуруу.

ПАРТИЗАННЫН УРУУ

ООН адамы Иван Пахомов чоңуң хосталган, аас-кежин, келер үеи дээр иденейлиг демексеп тур-ган, Тарлашкын тулушкун-курга маадырлар-биле өл-гөн. Ада-чурттуң Улуг дай-мын чыңыктыг чыдыр-нын эгезинде-ле партизан-нын уруу, мынчанга комсомол-чу Настя Пахомованың сагыж-дестумен, немен-фашизмге уду демексеп тургууру одуруунга туржуру дээр. Ты-вадан фронтко азыттын-кан. Куйбышев хоорайга ол маадыкка сестраларынын ал-ды ай хуусаалыг курууун дооскай.

1941 чылдың декабрь. Арин-башты акымдадып турар соон. Настя Володос фронт-зунга көчүп чорур хову госпиталыга аялдуу эгел-дөөн. Чогууна аяаа комсо-молчу «дайынчы» сагыч чет-тирилдиңкиңи» алган.

Ам персоналдыг пенсонер Анастасия Ивановна Пахо-мова эртин дайынчы оруктары-нын дугайын бо-ла сактып кээр.

Дайынчы өртүп, мы-сы, алым-чидимы, аял-шү-жүгү шүт-ла кара-биле кө-рүп чорал кыжыг ол буттү нажанд-даа утундурбас. Фа-шист укудукчулар чер кы-рында чүт-ле көстүр болду, оңе бөлөкчаларын төп, кайда-ла кижикер көстүр-дүр олар-ны нүдөттөр-биле бузур-туп турганар. Бистиң аял-дап турганымы госпиталга аар балылаанга дайынчы-лар, командирларын хейү-би-ле эккеп турган. Оларга ду-ла көрүгүч, эмгээр дээр би-дин-даа чыш-шөдөн чок, дүп-

хун дийеи аялдан турду-ус, ылаңап туруушта, фа-шистер бистиң госпиталы-мысты бомбалаан. Өлүм-чи-дим-даа, бертке-бөжөл кижик-ер-даа хей болган. Оларын аразында эмнелге аялдан-чылары база бар. Куйбышев-тен мээр-биле кады келген хирург аича Нина Васильева база ийн сестра болган сак-танар. Оштеревистиң бо-лап аялдуу турган «айынчы» килеялести улам хайны-тырды.

Анастасия Ивановнаның амыралдында 1942 чыл ка-жан-даа утундурбас. Ол чыл-дын февралда оң аялдан турган госпиталы Володос хеминиң аржыне кее берген. Ийнчан ону Коммунист пар-тиянын нежигүчүгө хууш алган. Партиблетти алыр-биле политикадисте бээр аларган. Ол аразы үжөн киле-мометр. Оларын аялдан турганы госпиталы тулуш-кун шүлдөдө чеди-сес кий-мометр хире чөдө турган. Кы-чангап оларын политикадисте бар чорал машинаын дайынчылар самолёттарын бомбалап, черден утар-боо-биле боолаш шоодут чер алысас болган. Аяаа чедер аялдангы берге орукка кал-уда донстан чоралып, үжөн километр чеге бир хунуң дүргүзүлө чоруп келген.

Политикадист начальниги эш Л. Панченко (сөлдөңдө ол маадырлымы-биле элген) ме-нөз партиблетти тысып тур-да, мырмалың таа эртенем алмугу орук дугайы утун-дурган. Дайын шүлдөгө алу-даа бээр болушаа, коммунист

болуп артар-дыр мен дээрин бодоп турган мен. Ол бүгү мен улам сорук кыргын — деп, А. Пахомова сактып чу-гаалар.

1943 чылдың чымында Настияны аялдан турган госпиталы фронтун ир-ын эвесе арга иштенге келген. Бир палатаа аар ба-лылаан он тос харыг та-нык Алёна. Песчинскийн чытырып каан. Оон он тала-ны бузу хуулу ириндөөш бергедээ. Бутту камгалап алыр-биле нарын кезиш-киңи кылган. Дайынчы меде-рин оскунган. Аяаа алым кы-жанып келген.

Чангыс-ла арга-балыг буттун дөүдөдөн кедер ужу-рут-дур — деп, хирург аича-лер сүмөлөшкөт, ону анычаар кылган. Эртенде Алёна миниял келген:

— Мээң будуму көспөн боор аа? — деп, Настия дү-нүрээш-биле айтырган.

Озуу байтай чүт-даа чу-гаалар дайын тилеал. На-стия оон чымыга озуруп ал-ган, бажып эвлени-биле сүйбөүлөш:

— Кижин черле чуртка-саар-ла болгай, Алёна. Бут чоң-даа чурттал чораш аас-кежиктиг амыралды тып амыр соң, ажырбас, му-чараа — деп оожуктурган.

Сөзүлүдө ол шору сегей бөргө, оуу тыла. Чоруду-кап, удавалда Свердловски-де Настия ол чагаа бижөн: «Байдалым эки-дир, будумда протес кылып каан. Шүт-ла бөдүт кижик болдум. Берге үдө дуулаалыңдар дээр бө-дүр чөткөдөр».

О. ДАРЫМА.

Чылдар болгаш кижилер

ЕРМАНИЯДАН ырак эвес Фалькиберг деп хоорай-жыгашка коңшлагерге хо-рудун, хиличкеттеринге французтарга, голландларга, италиелерге болган «есе-даа чурттарын кижилеринге оон аялдан турган госпиталы дуулаалып турган.

Ол үдө госпиталдың партия организационный секретары турдум. Бир-де катан, хорутал үеинде азып, бажырап, балылаанга ки-жикерин казарманын гос-питалдың политикадистиниң начальниги Шалюк-биле ка-ды В. И. Ленинниң портретин ап алган чөдө бердизин — деп, ол сактын чуулаан олурар.

Бо дөргө Ленин-дир — деп, олар алгыры берген. Бир француз солдат тура халааш бодун дымнык кырынга «Интернационал» кырып алган. Оон соода өскөдөр анги-агы дымдарга оон бир демкиг мыржы бөргө, мыр суу-күштүг чы-галылап турган. Фашист коңшлагерге хиличкеттер-тирген анги-агы национал-дист кижилерге Анастасия Ивановна Пахомова болган периг госпиталынын өске-даа медицинка аялдангылар боттарынын чымы хову су-нуң, буттү таламын дуузын көргөсөп турган.

Дайынчы чалбыштыг чылдарында тулушкун шүлдөдө аар балылаанга оон дайынчыларын үндү-рүп, оларын госпиталдарга өрткөт эмнел, эвдөдө сөткөп, азылтып хей-хей медальдар каастап, Чонга хундүлүт ки-жилерин бөзөш ол.

«Бистиң эрги мывас», «Комсомолчу Настя Пахомованың дайынчы аял-херектери» деп болган «есе-даа өскөдөр, коррес-пондешиларга хей улаа би-жиң турган.

ЫЗЫН партизанниң уруу, партияга дөртөн чыл болган хоочун ко-ммунист — Анастасия Ива-новна Пахомованың эртенге оруу Тыва-биле шүт хол-башкан. Ол революция му-рунда, Алтайга Сентлек деп суурга төртүтүгөш, чүгөи ийн харыг турда, оон ала-неж Тывага көчүп чедип келген. Тывага улусчу рево-люциянын соода ол пшолога өөрөнч, оон соода 30 чыл-дарын ортаа үеинден эгел-дөө республика тиногра-фияныг өрүкчөс аялдан турган, фронтко чоруп ка-ны ол.

Дайын сөлдөгө чылдарда оон амыралдык партия ажи-мы-биле холбашкан. Баштай СЭКП обкомунун аппаратын-га, оон соода партиянын Чаа-Хөл райкомунун секре-тарынга аялдан чораян. Сөзүлүдө ол СЭКП Кызыл хооромунун аппаратына аялдан турган, Анастасия Ивановна персоналдыг пен-сониң үнөш.

Хоочун коммунист тай-бын-даа, дайын-даа чыл-дарында эртен алдарыг орун, эрес-шудургу аял-иш бөдө-биле үнөш. Оон хо-рон дайынчы болган күш-азылтып хей-хей медальдар каастап, Чонга хундүлүт ки-жилерин бөзөш ол.

Р. ДОЛЗАТМАА.

Сонурорактарга

ХЛЕБТИГ ЫЯШ

Чер-делегейде дайынчы үнүшүр озуң турар байкай ордулар тургулар. Мур-ну Африканың Оожум океан эркинеринин бир ортуунада будуктарында хлеб үнү ту-рар мынтар бар. Ук орту-лустун чурттакчылары чер андарып, тарая тарын, ону суггарып, дүжүт ажаан-даа турбас, чүдө чиг дөрдөн башка, аяаа хлебти мынтар будуктарында дүжүрүп ап турарлар. Ол хлебни инг-дешка быжырып алырлар.

Хлебтиг мынтын чимистер аянаастым мынкан чангыс чимис кылдыр тутчу берген, а оон чыматк черинде тигир эвес, крахма чыгыла болуп. Будуктарга озуң турар ол хлеб чимистеринин оон ке-жикер кылыны 30 см чөдө бээр. Оларын даштыкы хе-лири борбак азым шөйбөс бо-лугар. Мынлаан чимистер бооган, а бышканын сарыг азы хурөп өнүгү. Ындыг хлебтин даштыкы карты ары өөнгө дөмөй болуп. Күсү са-рыг хлебтерин чымды быжы-рып каап картошкага азы ар-бай хлевинге дөмөй болуп.

Хлебтиг мын чимистерин ноюрдан ноюлга чедир угулчак чок берип келер. А оон соода мынтын бурду-лөр дөжө бээр болган үш ай и-тинде чанагаш турар. Ынча-ган ол үдө чире-биле а черин чурттакчылары — по-лициежилер боттарынын ол онсагай хлевин эртенде-не бөткөсөн алырлар. Ол хле-бчимистерин чымчак черин согаашка соктаптарга, нугун каан далган мынкан алаар. Ындыг далганын быжырап, ол-ла мынтын калбак бүр-лөринге орааган, аяаапарга шыгылап алырлар. Ол хле-бчимистер намыа үнүштүг суггөч кадык база хайын-дырып болуп.

Хлебтиг мын 70—75 чыл ичинде чимизи берип кээр, а оон соода оонду кургаар, мынчанга улус эрте-ле таа үнүштөрин тарып өскөдөр. Хлебтиг мынтын карты-даа.

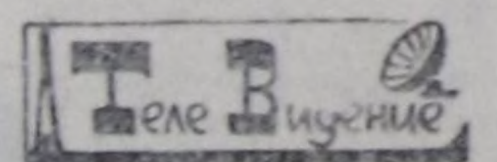
бурдулар-даа, чимизи-даа курган каган мын бөдү-даа халас барбас. Мынчан те-мел болган мынчаларын, чүгө диличкеттеринден хей а-маан, бурдуларын чигир-нымыл шокарлармын коңу-чараш шалааларын кылып алыр. Ол мынтын чүгү-биле хеме хырбалаарга черас сүт өтнөс болуп.

Шаанда чүдө Оожум оке-анын эркинеринин үнү ту-рун бо хлебтиг мын амы үдө тропикти чурттарын бар-рык шунтуулаа тарай бер-ген. Бо мынчан аныда бу-дуктарында хлеб үнү турур база ийн мын бар. Олар Аф-рикада болган Индияда озуң турар. Индий хлебтиг мын-тын чимизи эң-не улуг — уу-ну 1 метр чедип турар. Бу-дуктар мындыг улуг чимистин ууш шыдаас болганында олар шуут-ла мынтын ууна-да үнөшөт. Ол мынтын ууна-дан үнөш бир хлеб-че-де бээр.

Бөгүн республикага бүргөп, азыр. Агарын температур-разы 16—21 градус соон бо-луп.

Кызылга эдир бузулттар. Ызы-бузу угуланышын кыг-хаттыг кужу кошка. Агаар-нын температуразы 17—19 градус соор.

ФЕВРАЛЬ 13-ТЕ
БИРТИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

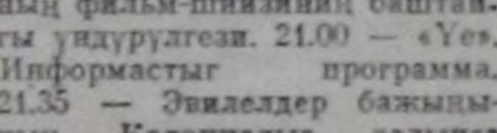
8.00 — «Уе». Информастыг программа. 8.40 — Эртенги гимнастика. 8.55 — «Калык бодурун күзөңдө» (Күш-кудурунларга сүмелер).

9.00 — «Этир үнөр» деп уруларынч мры-хожум ая-самбленин коңшери. 9.10 — «АВВГД-ээр». 9.40 — «Ала-нелер, силерге. 10.10 — «Кя-жи кезин солугтар». Хей сериалыг уран-чечен теле-фильм. 5-ки сериалы — «Ба-аа бир күс». 11.15 — «Эжк бараанын хейлү. 11.45 — «Спортлоту» 7-ги тиражы. 11.50 — «СССР-ин проф-эвилелеринин XVII съезди-аниге утуктур». 12.20 — СССР-ини тургустууларынын 60 чымыга. РСФСР-ниң улусчуг таңыларынч ая-самбленинч болган мыр болган таңы аясамблени-рини коңшери. 13.30 — «Мо-ну шыдар силер. Чогадык-чылар коңуруу. 14.15 — Бөгүн делегейде. 14.30 — Фильмдерини — уруларга, «Алаша Итинин бодунуң мөзүлүн дадытырып, тур». 15.40 — «Бар-даа болза, бу-дөрчөт эвес». 16.40 — По-литистаг таңыларынч Н. П. Бекетовун бөдөдөдө. 17.10 — «Чараш хун, үнүч кел» деп документалдыг телефильмин баштайгы көргүзүл. Ф. И. Шалюкын аялдангы аял-иш дугайында. 18.00 — 18.15 — Чалсар. 18.15 — «Калы аялдангыла». 18.45 — «Эрги казак арга-биле» Мосванни Н. В. Гоголь атыг театры-нын фильм-пшаниян баштай-гы үндүрүлгөш. 21.00 — «Уе». Информастыг программа. 21.35 — Эвилелер бажыны-нын Колонналыг аялынга уран чуул мастерлериниң коңшери. 22.55 — 23.35 — Даг хаалыга делегей кубу-гу. ГФР-деп дамчыдыла. Төнгө-дө — медальер.

ИЙТИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

14.20 — «Литва бөгүн». Информастыг үндүрүлгө. 14.30 — «Вильнюс» деп документал-дыг телефильмин баштайгы көргүзүл. 14.55 — «Недлага» деп үдөгөдөг хореография аясамбленин коңшери. 15.10 — «Литва литературалы» деп жууралда. 15.30 — «Найрал-дык коюланы». Укугун хог-жон коңшери. 16.00 — СССР-ини чинг атлетика кубо-гу. 16.25 — С. Соловейчик — «Чы-мыг олу». Телепши. 18.00 — «Калымын». 18.45 — Деле-гей бодушкунлар тайлы-быры. 19.00 — «Хөгжүмүг кинос». 19.30 — «Тамчытыг удуңар, чаштар!» 19.45 — Би-затонга делегей чемпионды. 20.30 — «Эрмания. Тускай шыгакмыр». 13-ку фильм. 21.00 — «Уе». Информастыг программа. 21.35 — 22.55 — «Чайга, гасстроллар». Уран-чечен телефильм.

Редактор В. С. ШАРАВИН.

Бөгүн республикага бүргөп, азыр. Агарын температур-разы 16—21 градус соон бо-луп.

Кызылга эдир бузулттар. Ызы-бузу угуланышын кыг-хаттыг кужу кошка. Агаар-нын температуразы 17—19 градус соор.

Кино

ФЕВРАЛЬ 13-ТЕ

«НАЙРАЛ»: «Генерал Шубинкоотун көрүсө терин» 9.30. «Граната ортулуктарда» 11.20, 13.10, 15.00, 16.50, 18.40 (узаткан), 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Кайгамчыч чараш Василеа» 9.30, 14.00, «Бо уруг турбаан болза» 11.00, 12.30, 15.30, «Орткөк хунуң чактары» (2 серия-зы) 17.00, 20.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Эрлер» 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 (узаткан) шактарда.

СЭКП Бай-Тайга райком. район Советиниң кууском. «Кара-Хөл» союзтун ди-рекциясы, мыла парток болган ажалын коңшери 1940 чылдан бээр СЭКП кежигуну, Тыва АССР-ин алдарып малчыны

Сендижаа Намчылова ИРТИГТИ

денертен меченин дымат пышпаан, оон төрөдөринге болган чөкө кижилеринге ханы сажымаалын элө-рейлеп тур.

Чыгыш № 68.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА
6 КАТАП УНЕР

ТС-00458.

ЧИТКЕН ХӨЛ

АКШ-ым Луизиана штатка чоокка чедир-ле Пеггер деп хол турган. Ол хол ам чок, чиде берген.

Пеггер хол терең эвес тур-ган — ханымы метр чегес. Ынчалда-даа шөлу коңуту улуг — 500 дөбөчөт кило-метр. Аяаа балкыч болган ракстар хей, холдун кыдымы денкиндер чылап суулар, ийн-бүрү үнүштүг улуг сад турган.

1980 чылда америк нефть компанияларынын бирөөн нефть дилеп, хол кылды.

ЭЛЕДЕП ЧАНЧЫЛА

Тываа ийделеринин эр узуу канды-бир байыр-найыр хунеринде чымчыл чо-нуң хөгөдөдө, күжүп шөне-жиң маргыжар чачымдыг.

Ыштан өрү каап камга-ладарын туудуп алган, чым-чыл чон ортууна үнүп кө-гөш, ужуражып, күжүп шө-нөшөр. Удууларыңдар камгалдары-биле уксуде-жип, бот-боттарың черке-укур идерин кылып, ийн-бүрү аргаларын аялгалар.

баш удуу ол черинч байда-лын болган тургузуун ижи-чмаан албай, каап, өрүмчөп эгелөө. Сөлдөгө холдун адамыа чөдөштинге хей дус турганы алдыр. Холдун суу үтүзө черин дамыштыр дус-ка четкен, дусту экилдир-кен. Дус турган хос черсе элөөн каш суур, хей үнүштө-риг сад дүжүп бада берген. Чалаа болуп, кижилер шүтү-дирг артыл. Бо халаттын чедирген когаралы беш мил-лион доллар болган дээрин Болгариянын «Природа» жур-налы дыматкан.

А кажан кайы-бирөөш ша-дапшын көөп ужарга, ужу-рип шыдаан кижин көөп дүш-көшүн кырылга бодуңуң камгалды-биле эжиң тилек албаалда турбас. Оон соода тилектиң эжиң эвдөң-эздөң четкен, чымчыл чоңуң адыш чыскаашкынын ада-мы-биле тыкпадан кылган сук-сунуш кижин тура, тилекте-рин демдөгөдөр.

Редакцияның адреси

667000. Кызыл, Шетиники болган Крачевско куудумчуу, бажы № 3 ТЕЛЕФОННАРЫ: Редакторун 2-24-63, редакторун ораакчыларын 2-35-24, 2-23-54, хире-салагыл секретарын 2-23-35, секретарын 2-23-35, агитын аялдангы болган совет тургузу ийделерин 2-31-75, куудумчуу редакторун 2-23-54, кел